

MARCIN MICHON
DR, UNIWERSYTET ŁÓDZKI
ORCID: 0000-0002-5670-9559

„Lodzer Zeitung” (1863–1915) jako historyczne zwierciadło relacji społeczno-politycznych w Łodzi

1. Wprowadzenie; 2. Geneza powstania prasy łódzkiej; 3. Rubryki gazety; 4. Obwieszczenia; 5. Doniesienia prasowe; 6. Ogłoszenia drobne; 7. Podsumowanie

1

Gazecie jako medium przypisywane są rozliczne funkcje. Poza dystrybucją informacji z różnych źródeł, zabieganiu o zainteresowanie i dobry nastrój czytelników, może ona mieć zasadnicze znaczenie dla badań o różnym profilu, w tym badań historycznych. W sposób oczywisty odzwierciedla ona tendencje w komunikacji, a te mówią wiele o społeczeństwie, któremu gazeta ma służyć i do którego upodobań oraz potrzeb jej forma i środki wyrazu są dostosowywane¹.

Niniejszy tekst poświęcony jest gazecie „Lodzer Zeitung” wydawanej w Łodzi w latach 1863–1915 i ma na celu naświetlenie wybranych aspektów społecznych i politycznych, które można odczytać, analizując jej egzemplarze dostępne w polskich oraz zagranicznych archiwach. Artykuł ma zwrócić uwagę na wycinek działalności społeczności niemieckiej w Łodzi. Można go jednak traktować jako świadectwo życia miasta w drugiej połowie XIX i na początku XX w.

2

Okres, w którym Łódź z niewielkiego miasteczka przeistoczyła się w prawdziwą metropolię, przypadł na czas zaborów ziem polskich. Rzeczono przemiany były

¹ Por. J. Riecke, *Deutsche Sprache und deutschsprachige Zeitungen in Łódź*, [w:] *Beiträge zu Linguistik und Phonetik. Festschrift für Joachim Göschel zum 70. Geburtstag*, red. A. Braun, Stuttgart 2001, s. 111; Z. Weigt, *Lodz – das Bild der Stadt im 19. Jahrhundert anhand von Pressetexten*, [w:] *Vom Wort zum Text. Studien zur deutschen Sprache und Kultur. Festschrift für Professor Józef Wiktorowicz*, red. W. Czachur, M. Czyżewska, Warszawa 2008, s. 595–610; M. Michoń, *Zeitungstexte als historischer Spiegel der lokalen Identität – ein Beispiel aus der deutschsprachigen Presse in Łódź*, [w:] *Germanistische Forschung – Bestand, Prognosen, Perspektiven*, red. B. Grzeszczakowska-Pawlikowska, A. Stawikowska-Marcinkowska, Łódź 2016, s. 198–211.

wynikiem decyzji administracji lokalnej działającej w duchu i z nadania cesarza rosyjskiego. Zbudowanie na terenie dzisiejszego miasta ośrodka przemysłu włókienniczego od podstaw wiązało się z wezwaniem do migracji przedsiębiorców, którzy wabieni wymiernymi korzyściami majątkowymi gotowi byli rozpocząć swą działalność przemysłową z daleka od domu.

Osadnicy niemieccy² szukali w Łodzi szansy na lepsze i bardziej dostatnie życie. Podążali za przedsiębiorcami korzystającymi ze stworzonych dla inwestorów udogodnień i ustępstw. W ten właśnie sposób liczące sobie w roku 1820 jedynie 767 mieszkańców miasto zanotowało niezwykle wzrost populacji do 33 533 osób w roku 1864. Z przeprowadzonego w tym czasie spisu ludności wynika, że 67% społeczności zamieszkującej Łódź stanowili osadnicy pochodzący z niemieckiego kręgu kulturowego i językowego. Można tym samym zaryzykować stwierdzenie, że to oni w dużej mierze stworzyli podstawy do gwałtownego wręcz rozwoju miasta i zlokalizowanego w nim przemysłu w latach kolejnych.

20 lat później, w roku 1884, populacja zamieszkująca Łódź wzrosła do 107 000, a struktura pochodzenia etnicznego i kulturowego w społeczności w niemalże równych częściach składała się z Polaków, Niemców i Żydów. Po kolejnych 50 latach, spis ludności przeprowadzony w roku 1931 wykazał liczbę 605 000 mieszkańców, z czego ponad 50% stanowili Polacy, 32% Żydzi, a ludność niemiecka,

² Zjawisko osadnictwa niemieckiego w Łodzi jest tak w przekazach obiegowych, jak również w opisach naukowych pewnym skrótem myślowym, który stanowi uogólnienie z dwóch powodów. Po pierwsze, proces wzmożonej migracji związanej z budową w mieście przemysłu włókienniczego przypada na połowę XIX w., kiedy to formalnie nie można było mówić o państwie niemieckim. Po drugie – myśląc i mówiąc o kulturze niemieckiej mamy *de facto* do czynienia z odbiegającymi od siebie w znacznym stopniu dialektami i kulturą księstw, królestw i mniejszych bądź większych państw leżących na terytorium dzisiejszych Niemiec. Dlatego też istnieją poważne przesłanki, które mogą posłużyć do sformułowania tezy, że migranci z terenów dzisiejszych Niemiec nie legitymizowali się przynależnością do państwa, którego powstanie było w tej fazie jeszcze zupełnie teoretyczne, ale mówili o przynależności narodowej do swojej małej ojczyzny. Świadczą o tym chociażby polskie nazwy używane w stosunku do tych osób w dziewiętnastowiecznej Łodzi. Określani byli oni jako Szwaby bądź Bambrzy, od krainy Szwabii (niem. *Schwaben* lub *Schwabenland*) położonej na wschodzie dzisiejszej Badenii-Wirtembergii – kraju związkowego Republiki Federalnej Niemiec, czy też od miasta Bamberg położonego w Górnej Frankonii, z których to regionów rzeczywiście następowała ożywiona migracja zarobkowa. Por. K. Radziszewska, *Lodzer Presselandschaft*, [w:] *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen*, red. J. Riecke, B.-M. Schuster, Berlin 2005, s. 213–223; R. Sadziński, *Osadnictwo niemieckie w regionie łódzkim w świetle faktów językowych*, [w:] *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945. Zagadnienia wybrane*, red. K.A. Kuczyński, B. Ratecka, Łódź 2001, s. 259–279.

której liczba od czasu pierwszej fali migracyjnej nie uległa zasadniczemu zwiększeniu, stanowiła 10% całości³.

Większość osadników, którzy przywędrowali do Łodzi, pochodziła z Nadrenii, Śląska, Saksonii, włączonej do Prus Wielkopolski, a także z niemieckich skupisk w czeskich Sudetach⁴. Łódź, z miasteczka tkackiego położonego na szlaku handlowym z Krakowa do Gdańska, przeistoczyła się w „Manchester Wschodu”, ponieważ przedsiębiorcy tacy jak: Krystian Wendisch, Ludwik Geyer, Ludwik Grohman, Juliusz Heinzel, Franciszek Kinderman, Juliusz Kunitzer, Robert Biedermann, Karol i Emil Steinertowie czy Karol Scheibler⁵ uwierzyli w możliwość stworzenia w niej ośrodka przemysłowego, a ich fabryki dały zatrudnienie setkom tysięcy ludzi, dla których miasto stało się nową „ziemią obiecaną”. Mieszkańcy dzisiejszej Łodzi doskonale znają miejsca będące symbolem rozwoju miasta w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Powstałe wtedy budynki mieszczą dziś szpitale, biblioteki, centra handlowe i rozrywkowe, a nad miastem górują wieże wybudowanych w tym czasie świątyń różnych wyznań. Wiele elementów działalności poszczególnych grup etniczno-kulturowych jest – pomimo licznych inicjatyw popularyzujących – znanych w niewielkim stopniu mieszkańcom regionu⁶.

Ze względu na liczną grupę osadników pochodzących z niemieckich kręgów kulturowych i językowych, w badaniach historycznych, kulturoznawczych i językoznawczych traktuje się Łódź z tamtego okresu jako wyspę kultury i języka

³ Por. O. Kossmann, *Łodz. Eine historisch-geographische Analyse*, Würzburg 1966, s. 164; W. Kessler, *Rola Niemców w Łodzi*, [w:] *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945...*, op. cit., s. 11–29; K. Radziszewska, op. cit., s. 215.

⁴ *Łódź. Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, wyd. 2, Warszawa–Łódź 1988, s. 233; por. W. Puś, *Początki Łodzi przemysłowej*, [w:] *Wizerunek Łodzi w literaturze, kulturze i historii Niemiec i Austrii*, red. K.A. Kuczyński, Łódź 2005, s. 11 i n.

⁵ Rodziny przybyłe do Łodzi z obszarów na których dominowała kultura niemiecka, nie były wyjątkowo zamożne, a ich fortuny rosły razem z miastem. Wniosły one jednak do społeczności, której częścią postanowiły się stać, ponadprzeciętny kapitał intelektualny. Cechowała je wizjonerska innowacyjność i otwartość na nowe koncepcje kształtowania miasta. Przykładem takiego postępowania i jednocześnie największym z łódzkich przemysłowców był Karol (Karl) Wilhelm Scheibler (ur. 1820 w Montjoie, zm. 1881 w Łodzi), spokrewniony z Lucasem Cranachem i Janem Wolfgangiem Goethem. Nadreńczyk ucząc się zawodu, zwiedził m.in.: Anglię, Austrię, Belgię, Francję i Holandię, a następnie wykorzystał swój majątek, majątek znacznie zamożniejszej od niego żony oraz zaciągnięte kredyty do założenia w Łodzi fabryki przędzy, a razem z nią całego kompleksu urbanistycznego o charakterze przemysłowym, mieszkaniowym, socjalnym i rekreacyjnym. Swoimi decyzjami wyznaczył kierunki rozwoju całego miasta, gdyż inne znaczące rodziny fabrykantów podejmowały decyzje spójne z tą koncepcją.

⁶ K. Radziszewska, K. Woźniak, *Pod jednym dachem: Niemcy oraz ich polscy i żydowscy sąsiedzi w Łodzi w XIX i XX wieku / Unter einem Dach. Die Deutschen und ihre polnischen und jüdischen Nachbarn in Łódź im 19. und 20. Jahrhundert*, Łódź 2000.

niemieckiego w naszym regionie. Należy w tym miejscu zauważyć, że przedstawiciele niemieckiego kręgu kulturowego osiedlali się w XIX w. w skupiskach rozsiadanych na niemalże całym świecie. Szczególną cechą tych społeczności było trwałe dążenie do realizacji projektów integrujących i pielęgnujących kulturę kraju ich pochodzenia. Tradycja ta manifestowała się m.in. w działaniach zmierzających do zakładania wydawnictw i kolportowania prasy o charakterze lokalnym, ale wydawanej w języku niemieckim i będącej narzędziem do kulturowo-społecznej integracji społeczności niemieckiej w regionie.

Bohaterem takich działań w Łodzi była pochodząca z Saksonii rodzina Petersilgów. Jan (Johann) Petersilge, syn drezdeńskiego złotnika, wraz z polskim współnikiem Janem Czaczkowskim złożyli w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie wniosek o wydanie licencji na druk gazety w Łodzi. Proces ten trwał długo, jednak ostatecznie w roku 1863 wnioskodawcom przyznano prawo do wydawania gazety, a 20 listopada (2 grudnia wg kalendarza obowiązującego rosyjską administrację) ukazał się pierwszy numer „Łódzier Anzeiger” / „Łódzkich Ogłoszeń”. Początkowo była ona wydawana w języku polskim i niemieckim, a od 1 stycznia 1865 roku, aż do zamknięcia gazety w roku 1915 nosiła tytuł „Łodzer Zeitung” („Gazeta Łódzka”).⁷

Ilustracja 1. Nagłówek pierwszego wydania gazety „Łódzkie Ogłoszenia” / „Łodzer Anzeiger” z 20 listopada 1863 roku

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi.

⁷ Bibliografię prasy łódzkiej z tego okresu przedstawia W. Kaszubina, *Bibliografia prasy łódzkiej 1863–1944*, Warszawa 1967 (Materiały i studia do historii prasy i czasopiśmiennictwa polskiego / Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku Polskiej Akademii Nauk, z. 6); por. D. Sztobryn, *Działalność kulturalno-oświatowa diaspory niemieckiej w Łodzi do roku 1939*, Łódź–Mysłaków 1999.

Nie należy doszukiwać się wspólnych celów rosyjskiego namiestnika i wspomnianych przedsiębiorców. Do roku 1863 w Łodzi nie była wydawana inna gazeta, a władza widziała w prasie wygodne narzędzie do rozpowszechniania obwieszczeń urzędowych. Dlatego też przyznano licencję na wydawanie gazety, a na właścicieli odwiedzanych przez mieszkańców lokali nałożono obowiązek jej prenumeraty, co niemal wyczerpywało dużą część nakładu obliczonego na 300 egzemplarzy. Początkowo gazeta była dostępna jedynie w prenumeracie wartej rocznie 20 złotych. Powstanie konkurencyjnych gazet w mieście i ogólnoswiatowe tendencje, za którymi podążała prasa, skłoniły również redakcję „Lodzer Zeitung” do sprzedaży detalicznej i wychodzenia naprzeciw zainteresowaniom czytelników. W wyniku tych starań redakcja nie tylko zmieniała typografię wydań, ale także stworzyła wachlarz dodatków, tj. „Niedzielný dodatek beletrystyczny” (*Belletristische Sonntagsbeilage*), „Ilustrowany dodatek niedzielny” (*Illustrierte Sonntagsbeilage*), „Dodatek humorystyczny” (*Humoristische Beilage*), „Gazetę dla pań” (*Frauenzeitung*) oraz „Altanę” (*Gartenlaube*)⁸. Od roku 1881 „Lodzer Zeitung” ukazywała się codziennie. Zaniechano tłumaczenia obwieszczeń na język polski, w miejsce których raz w tygodniu wydawano dodatek „Kronika w języku polskim”.

3

Wydawnictwo i drukarnia rodziny Petersilge powielały wzorce typowe dla gazet lokalnych wydawanych w krajach niemieckiego obszaru kulturowego⁹. Ten wzorec określany jest przez medioznawców jako *Generalanzeiger*, gdzie komponent *Anzeiger* odnosi się do medium dystrybuującego ogłoszenia (od niem. *Anzeige* – ogłoszenie).

Wydawana jako swoisty słup ogłoszeniowy „Lodzer Zeitung” początkowo składała się z czterech stron, z czego pierwszą zajmowały obwieszczenia administracyjne w języku rosyjskim i niemieckim lub polskim, których nadawcą był Pałac

⁸ Por. M. Kucner, *Prasa niemiecka w Łodzi w latach 1863–1939*, [w:] *Niemcy w dziejach Łodzi...*, *op. cit.*, s. 209 i n.

⁹ Potwierdzają to diachroniczne badania porównawcze analizujące gazety „Gießener Anzeiger” i „Lodzer Zeitung”. Wynika z nich, że łódzka gazeta pomimo faktu wydawania w mieście stanowiącym jedynie wyspę języka i kultury niemieckiej, realizuje te same wzorce dziennikarskie, których odzwierciedlenie znaleźć można w niemieckiej prasie lokalnej w krajach niemieckojęzycznych. Na tym etapie rozwoju gazeta typu *Generalanzeiger* nie była z pewnością medium porywającym. W swoich dziennikach z podróży do Europy amerykański pisarz Mark Twain pokusił się nawet o stwierdzenie, że jest ona najnudniejszą rzeczą, jaką zdarzyło mu się czytać. M. Twain, *A Tramp Abroad*. Part 1, Appendix F: *German Journals*, London 1880, <https://www.gutenberg.org/files/119/119-h/119-h.htm> [dostęp: 21.05.2019].

Namiestnikowski, albo podległe mu jednostki administracji lokalnej. Strona druga prezentowała wiadomości, a znajdujące się na niej rubryki były w zasadzie zestawieniem doniesień (głównie rosyjskich) agencji telegraficznych przeplatanych krótkimi komentarzami objaśniającymi aktualne wydarzenia¹⁰. Ostatnie dwie strony zajmowały mniej istotne obwieszczenia urzędowe, a także ogłoszenia drobne, wykupowane przez firmy lub osoby prywatne¹¹.

Na potrzeby artykułu wybranych zostało kilka archiwalnych przykładów tekstów i rubryk gazety „Lodzer Zeitung”, dzięki którym można wysunąć wnioski pozwalające naszkicować społeczeństwo oraz tło historyczne i polityczne miasta Łodzi w drugiej połowie XIX i na początku XX w.

4

W początkowych latach wydania gazety otwierały obwieszczenia urzędowe. Obecnie pokazują one decyzje kluczowe dla losów miasta i jego mieszkańców. Ich różne wersje językowe odzwierciedlają również wieloetniczną strukturę społeczeństwa zamieszkującego miasto. Alexander von Broemsen, naczelnik wojenny miasta tłumiący żelazną ręką sympatie mieszkańców dla powstania styczniowego, podpisując zgodę na wydawanie gazety, liczył z pewnością na to, że uczyni z niej narzędzie administracyjne do rozpowszechniania postanowień. Aby skutecznie podporządkować władzy różnorodną społeczność miasta, obwieszczenia przekazywały treści w językach: rosyjskim, niemieckim i polskim. W pierwszych wydaniach gazety wiadomości było niewiele. Stanowiły one czasem jedynie około 30% objętości, ustępując miejsca ogłoszeniom i obwieszczeniom.

W późniejszych numerach gazety te proporcje się zmieniły. Rosła również objętość „Lodzer Zeitung”, tak jak i liczba jej wydań, która zwiększyła się z dwóch do trzech, a następnie do pięciu tygodniowo. W okresach niepokojów wojennych gazeta dostępna była codziennie w wydaniu porannym i wieczornym, jednak podporządkowanie rosyjskim urzędnikom widoczne jest do samego końca jej ukazywania się.

¹⁰ M. Michoń, *Intentionalität und Intertextualität in der Textsorte Meldung am Beispiel des Gießener Anzeigers (1904), der Lodzer Zeitung (1904) und der Frankfurter Allgemeinen Zeitung (2006)*, [w:] *Texte und Kontexte. Festschrift für Professor Zenon Weigt zum 60. Geburtstag*, red. M. Michoń, W. Sadziński, Łódź 2008, s. 141–159.

¹¹ Z. Weigt, *Einblicke in die Anzeigen der „Lodzer Zeitung“*, [w:] *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen*, red. J. Riecke, B.-M. Schuster, Berlin 2005, s. 267–278.

Ilustracja 2. Obwieszczenia urzędowe z pierwszej strony wydania

„LodzER Zeitung” z 27 sierpnia 1870 roku

Городовой Лодзинский Магистратъ
объявляетъ, что 7 (19) Сентября с. г. въ 10 часовъ утра въ присутствіи здѣшняго Магистрата произведется будеть торги на подрядъ вымошенія двухъ улицъ Торговой и Пржезъ въ городѣ Лодзи, начиная съ суммы 6654 руб. 86 коп.

Желающіе участвовать въ торгахъ обязаны въ выше означенный срокъ представить по прилагаемой формѣ объявление на гербовой бумагѣ 15 коп. написанное четко безъ поправокъ и подчистокъ, съ приложеніемъ квитанціи городской кассы, на вѣсть залога равняющагося 1/10 части всей торговой суммы, а именно 665 руб. который неударживавшимся немедленно будетъ возвращенъ.

Объявление должно быть запечатано въ конвертъ. Условія для торговъ можно читать ежедневно въ Магистратѣ въ часы присутствія.

Г. Лодзь, 10 (22) Августа 1870 года.

Президентъ Тауборнелъ.
Секретарь, Беднажевскій.

ФОРМА ОБЪЯВЛЕНІЯ.

Согласно объявленію Лодзинскаго Городового Магистрата отъ 10 (22) Августа с. г. представляю настоящее объявление въ томъ, что я обязываюсь взять въ подрядъ вымошеніе двухъ улицъ Торговой и Пржезъ въ г. Лодзи за столько то рублей и столько то копѣекъ (здѣсь слѣдуетъ прописать деши прописью и цифрами) а равно соглашаюсь на все мнѣ вполнѣ известныя условія, квитанцію на внесенный залогъ въ количествѣ N. руб. прилагаю.

Писаю въ городѣ N. мѣсяца и дня N. 1870 г. (здѣсь слѣдуетъ подписать имя и фамилию).

На конвертъ слѣдуетъ писать объявление въ торгахъ на подрядъ вымошенія двухъ улицъ въ г. Лодзи.

Президентъ города Лодзи

приглашаетъ всѣхъ домовладельцевъ державшихъ въ 1 полонинѣ квартирный постоя кой по настоящее время получили еще квитанціи, чтобы съ билетами явились въ квартирное Отдѣленіе для получения квитанціи.

Г. Лодзь 10 Августа 1870 года

Президентъ Тауборнелъ.
Секретарь, Грейлихъ.

Der Magistrat der Stadt Lodz macht bekannt, daß am 7. (19.) September d. J. um 10 Uhr Vormittags auf dem hiesigen Magistratsbureau, behufs Uebernahme der Pflasterung zweier Straßen, nämlich der Targowa und Przejazd Straße in der Stadt Lodz, von der Summe 6,654 Rbl. 86 Kop. eine Licitation stattfinden wird.

Wer an dieser Licitation Theil nehmen will, der hat bis zum oben bestimmten Termine, eine versiegelte, nach dem hier beigefügten Muster auf einem Stempelbogen für 15 Kop. rein leserlich und ohne alle Verbesserungen geschriebene Declaration einzureichen und derselben eine Kassenquittung über erlegtes Badium von 665 Rbl. beizufügen, welches den bei der Licitation sich nicht erhaltenden sofort zurückersetzt wird.

Die Declarationen müssen in versiegelten Conventis eingebracht werden. Die speciellen Licitationsbedingungen können auf dem hiesigen Magistratsbureau täglich, während der Amtsstunden eingesehen werden.

Lodz, den 10. (22.) August 1870.

Der Präfidet der Stadt Lodz

fordert alle diejenigen Hausbesitzer, welche im 1ten Halbjahre Einquartierung hatten und bis jetzt keine Quittungen erhielten, auf sich mit den Einquartierungslosten, wegen Empfangnahme der Quittungen in der Quartier-Abtheilung, zu melden.

Lodz, den 10. August 1870.

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi.

5

W wydaniach „LodzER Zeitung” nie napotkamy artykułów prasowych w formie, o jakiej mamy wyobrażenie na podstawie doświadczeń z prasą współczesną. Wiadomości publikowane były w ciągłych rubrykach, a dziennikarze przeplatali w nich doniesienia agencji prasowych z własnymi komentarzami, które miały na celu objaśnienie bądź walidację opisywanych wydarzeń¹². Wewnątrz tekstów

¹² Taka praktyka jest dziś niedopuszczalna z punktu widzenia etyki dziennikarstwa i przepisów krajów demokratycznych. Może ona bowiem prowadzić do manipulacji informacją i kształtowania opinii w sposób wygodny dla linii politycznej medium. Od czasu wejścia w życie w 1871 roku Ustawy prasowej Rzeszy (*Reichspressegesetz*), która jednoznacznie złagodziła cenzurę prasową, aż do nakazu rozdzielania informacji i komentarza po II wojnie światowej, prasa niemieckojęzyczna w ten właśnie sposób realizowała relacje z aktualnych wydarzeń. Por. U. Püschel, *Zeitungskommunikation unter gelockerter Zensur. Die Zeitung als Organ der öffentlichen Meinung* (1842), „Folia Linguistica” 1991, z. 25, s. 243–268; K. Koszyk, *Geschichte der deutschen Presse*, t. 2: *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*, Berlin 1966, Berlin 1966; K. Schönbach, *Trennung von Nachricht und Meinung. Empirische Untersuchung eines Journalistischen Qualitätskriterium*, Freiburg–München 1977.

zamieszczano odróżniające się typograficznie znaczniki, które odnosiły się do miejsc, osób lub wydarzeń i pozwalały czytelnikom orientować się w zawartości artykułu. Z kolei w relacjach wydarzeń politycznych widoczna jest kontynuacja wcześniejszych relacji. Były one drukowane z założeniem, że czytelnicy znają stan faktyczny przedstawiany w poprzednich wydaniach i w każdym kolejnym numerze można kontynuować sekwencję doniesień i objaśnień. Mieszkańcy informowani byli na bieżąco o przebiegu zdarzeń wojennych. Redakcja korzystała przy tym jedynie z doniesień rosyjskich agencji telegraficznych lub sięgała po teksty gazet warszawskich, które nosiły takie same oznaki nacechowania polityczną stronniczością.

„Lodzer Zeitung”, tak jak i inne pisma dostępne w tym okresie w Łodzi, nie ukrywała swojej zależności od politycznego nadzoru i podporządkowania rosyjskiej zwierzchności. Świadczą o tym nie tylko formy grzecznościowe używane ku zadowoleniu władzy, jak choćby przymiotnik „najuniżeńszy” (*Allerunterthänigst*) wyrażający poddanie się w relacjach majestatowi cara. On sam nie był oczywiście odbiorcą tekstów, ale artykuły prasowe czytały zapewne osoby mające w regionie do tego carskie pełnomocnictwo.

Należy również wspomnieć, że tożsamość pochodzących z niemieckiego kręgu kulturowego dziennikarzy i wydawcy wystawiana była przez 52 lata ukazywania się gazety na poważne próby, szczególnie w sytuacjach, gdy relacjonowanie wydarzeń politycznych wiązało się z wyraźnym konfliktem interesów. Z jednej strony był on szczególnie widoczny w czasie wojny niemiecko-francuskiej w latach 1870–1871 i powstania I Rzeszy, kiedy to niemieckie powodzenia militarne opisywane były w sposób mocno stonowany. Z drugiej strony łódzcy Niemcy w relacjach z działań w czasie I wojny światowej pisali o „naszych zwycięstwach” i „naszych wojskach” (*unsere Siege, unsere Truppen*) odnosząc się do sukcesów i żołnierzy rosyjskich często kosztem Niemców.

W tekstach „Lodzer Zeitung” wspomniana uniżoność i podporządkowanie symbolizują swoiste wyzbycie się tożsamości, aby móc funkcjonować w społeczności łódzkiej. O tym, że była to jedyna droga do publikowania, świadczą ślady działalności cenzury, takie jak choćby stopka wskazująca na osobę odpowiedzialną za treści wydania (il. 3), a także zamazane przez cenzora fragmenty rubryk, których treści nie zaaprobowano już po składzie gazety (il. 4).

Ilustracja 3. Stopka redakcyjna wydań „Lodzer Zeitung” z roku 1870

Wolno drukować. Naczelnik Powiatu: Schiemann.	Ordnung zu drucken: Kreis-Obst Schiemann.
Gedruckt bei J. Peterfilze.	

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi.

Ilustracja 4. Fragment relacji wydarzeń wojennych w numerze „Lodzer Zeitung” z 27 listopada 1914 roku

Źródło: Archiwum Biblioteki Miejskiej im. Józefa Piłsudskiego w Łodzi (zaznaczenia M. Michoń).

Przywołane przykłady są dowodem działań indoktrynacyjnych rosyjskiej władzy w mieście realizowanych za pośrednictwem redakcji niemieckiej gazety i wymierzonych w grupę docelową, którą stanowili niemieckojęzyczni mieszkańcy, ale nie tylko. Doprowadziło to do zamknięcia redakcji „Lodzer Zeitung” i ustania jej wydawania na skutek decyzji Niemców, którzy na pewien czas odbili miasto z rąk Rosjan w czasie kampanii I wojny światowej w roku 1915.

6

Kolejne przykłady pozwalają na przywołanie obrazu miasta Łodzi w latach 1863–1915 z innej perspektywy.

Przywiązanie do tzw. małej ojczyzny (*kleine Heimat*) oraz dbałość o dobro swojej lokalnej społeczności były cechami, które niemieccy osadnicy przejawiali w stosunku do miasta Łodzi. Wydająca gazetę rodzina Petersilgów była – przynajmniej do roku 1881 – jedynym kolporterem ogłoszeń będących odpowiedzią

na potrzeby mieszkańców. Zależnie od zakładanego zasięgu, ogłoszenia drobne o tej samej treści drukowano w jednym lub w dwóch językach. Obecność ogłoszeń w języku polskim pozwala zakładać, że „Lodzer Zeitung” stanowiła przedmiot zainteresowania również tej części społeczności, która nie posługiwała się językiem niemieckim. Tłumaczenia dostarczonych do redakcji tekstów podejmowali się jej pracownicy. W przypadku większości ogłoszeń można przypuszczać, że były one nadawane przez niemieckojęzyczną część społeczności i tłumaczone na język polski, ponieważ w polskich ogłoszeniach widoczne jest powielenie typowego dla języka niemieckiego szyku zdania.

Lektura ogłoszeń drobnych z czasów minionych może mieć dziś wartość niemal ludyczną i pozwala poczuć eklektycznego ducha miasta Łodzi jako miejsca, w którym bogactwa fabrykantów i szlachty przeplatały się z życiem prowincjonalnym, a może nawet sielskim klimatem wsi¹³. Wśród ogłoszeń oferujących usługi nadawcy znajdujemy m.in.: tzw. klepsydry, ogłoszenia o przybyciu do miasta lekarzy specjalistów bądź transportu pożądanых towarów luksusowych, oferty kupna i sprzedaży, jak również prośby o pomoc w odnalezieniu ludzi, rzeczy i zwierząt¹⁴.

Ilustracja 5. Przykłady ogłoszeń drobnych „Lodzer Zeitung” z wydań roku 1867

J Na balu w lokalu p. Fr. Sellin w Zgłę Święto Bożego
Naródzenia zamieniony został Kalosz. Ten, który w skut-
ku tego otrzymał dwa Kalosze na jedną nogę, raczy zgło-
sić się do Redakcji Gazety Łódzkiej.

Biała świnka zaginęła.. Ktoby posiadał wiadomość o niej,
zechce dać znać przy ulicy ogrodowej pod Nr. 285 do
Bernharda Seuler.

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi.

Świadectwem przenikania się kultur, które mieszały się w Łodzi niczym w tyglu hutniczym, był język czy też języki, jakimi posługiwali się łodzianie. Z jednej strony komunikując się zarówno w języku polskim, jak i niemieckim, korzystali oni z zapożyczonych od sąsiadów leksyki i struktury języka. Na stronach „Lodzer Zeitung” widoczne jest wzmożone użycie zapożyczeń stosowanych przez autorów tekstów, zapewne ze względu na oddziaływanie języka polskiego, z którego pocho-

¹³ M. Michoń, Wyrażanie i opisywanie emocji w tekstach dawnej niemieckojęzycznej prasy lokalnej na przykładzie „Lodzer Zeitung” 1863–1915, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 2007, t. 44, s. 111 i n.

¹⁴ Z. Weigt, *Einblicke in die Anzeigen der „Lodzer Zeitung”*, op. cit., s. 267 i n.

dzą. Sadziński¹⁵ wymienia m.in. takie słowa jak: *Advocat* zamiast *Rechtsanwalt*, *Appelation* (*Berufung*), *Arrestant* (*Häftling*), *Disposition* (*Verordnung*), *Decision* (*Entschluss*), *Defraudation* (*Unterschlagung*), *Licitation* (*Versteigerung*), *confisciren* (*beschlagnehmen*), *verauktioniren* (*versteigern*). Z drugiej strony, język polski łódzian został wzbogacony w stosunku do języka używanego w innych regionach Polski Kongresowej o zapożyczenia z zakresu włókiennictwa i maszynoznawstwa, np. flajerka (od niem. *Fleiermaschine*), oder birsztmaszyna (*Bürstenmaschine*), a także wiele słów ogólnych w swoim zastosowaniu, m.in. ryczka (od niem. *Ritze*) i oder raniec (*Ranze*)¹⁶, które są językowym wspomnieniem dawnej Łodzi. Ponadto nazwy miejsc w mieście i jego okolicach zawdzięczamy osadnictwu niemieckiemu. Toponimy takie jak Nowosolna i Wiśniowa Góra powstały na skutek tłumaczenia nazw miejscowości, z których do Łodzi przybyli osadnicy (odpowiednio Neu-Sulzfeld, Kirschberg).

7

„Łodzer Zeitung” jest dziś archiwalnym świadectwem społeczeństwa wielokulturowego, które budowało Łódź w XIX w. Samo miasto jest przykładem dobrze funkcjonującego organizmu heterogenicznego, które wykorzystało potencjał wnoszony do niego przez poszczególne grupy etniczne i kulturowe. Warto jest mieć ten przykład na uwadze w kontekście dyskusji nad problemami migracji, z jakimi zmagamy się obecnie.

Archiwalne wydania prasy zawierają wyjątkowe teksty źródłowe relewantne w badaniach diachronicznych o różnym profilu. Artykuły „Łodzer Zeitung” pozwalają na stworzenie poglądu na społeczeństwo, relacje polityczne, przebieg wydarzeń i kulturę Łodzi w latach 1863–1915. Obraz, który się z nich wyłania, ukazuje miasto niezwykle, w którego budowę i życie wyjątkowy wkład mieli mieszkańcy pochodzący z krajów, które weszły później w skład I Rzeszy, czyli ludzie szukający możliwości pomnożenia swoich zasobów, ale jednocześnie

¹⁵ R. Sadziński, *Die Sprache der Lodzer Deutschen Und der Lodzer Zeitung*, [w:] *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen*, red. J. Riecke, B.-M. Schuster, Berlin 2005, s. 284.

¹⁶ Por. M. Michoń, K. Sikorska, *Zum Gebrauch und zur Frequenz deutscher Entlehnungen im Gegenwartspolnischen. Ergebnisse einer Umfrage*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi. Germanische Philologie” 2003, nr 1, s. 49–60; R. Sadziński, *op. cit.*, s. 282 i n.; A. Czechowska-Błachiewicz, *Deutsch-polnische Sprachkontakte im Łódź des 19. Und 20. Jahrhunderts. Der Entlehnte deutsche Wortschatz in den Sachgruppen ‚Textilindustrie‘ und ‚Handwerk‘ (aus aktueller Perspektive)*, [w:] *Germanistische Forschung – Bestand, Prognosen, Perspektiven*, red. B. Grzeszczakowska-Pawlikowska, A. Stawikowska-Marcinkowska, Łódź 2016, s. 31–47.

zeterminowani do działania na rzecz swojej nowej, małej ojczyzny jaką stała się dla nich Łódź. Termin *Lodzermensch*, którym najchętniej określali się łodzianie niemieckiego pochodzenia, zawiera komponent semantyczny przywiązania do małej ojczyzny położonej w centrum polskich ziem rządzonych przez carskiego namiestnika. Ziemi przyciągającej swoim magnetyzmem dziesiątki tysięcy nowych mieszkańców. To oni współkształtowali Łódź na płaszczyźnie przemysłowej, urbanistycznej i kulturowej.

Wydawana w Łodzi prasa miała, oprócz tradycyjnych celów stawianych gazetom w tym okresie, również za zadania działania integracyjne wobec społeczności niemieckiej. Analizując fragmenty wydań, które świadczą o sposobie wykorzystywania gazety przez władze lokalne i namiestnikowskie, działanie cenzury, a także wiadomości, doniesienia i komentarze dotyczące aktualnych wydarzeń, można odtworzyć w badaniach historycznych przebieg istotnych zdarzeń na arenie międzynarodowej i lokalnej. Teksty ogłoszeń i obwieszczeń pozwalają poczuć ducha miasta z tego okresu i prześledzić rozwój społeczeństwa mieszkającego w Łodzi w okresie rozkwitu miasta.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi:

„Łódzkie Ogłoszenia” / „Łodzer Anzeiger” z 20 listopada 1863; „Lodzer Zeitung” z 14 sierpnia 1867; „Lodzer Zeitung” z 27 sierpnia 1870.

Archiwum Biblioteki Miejskiej im. Józefa Piłsudskiego w Łodzi:

„Lodzer Zeitung” z 27 listopada 1914.

Literatura

Czechowska-Błachiewicz A., *Deutsch-polnische Sprachkontakte im Łódź des 19. und 20. Jahrhunderts. Der Entlehnte deutsche Wortschatz in den Sachgruppen ‚Textilindustrie‘ und ‚Handwerk‘ (aus aktueller Perspektive)*, [w:] *Germanistische Forschung – Bestand, Prognosen, Perspektiven*, red. B. Grzeszczakowska-Pawlikowska, A. Stawikowska-Marcinkowska, Łódź 2016, s. 31–47.

Kaszubina W., *Bibliografia prasy łódzkiej 1863–1944*, Warszawa 1967 (Materiały i studia do historii prasy i czasopiśmiennictwa polskiego / Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku Polskiej Akademii Nauk, z. 6).

Kessler W., *Rola Niemców w Łodzi*, [w:] *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945. Zagadnienia wybrane*, red. K.A. Kuczyński, B. Ratecka, Łódź 2001, s. 11–29.

Kossmann O., *Lodz. Eine historisch-geographische Analyse*, Würzburg 1966.

Koszyk K., *Geschichte der deutschen Presse*, t. 2: *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*, Berlin 1966.

Kucner M., *Prasa niemiecka w Łodzi w latach 1863–1939*, [w:] *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945. Zagadnienia wybrane*, red. K.A. Kuczyński, B. Ratecka, Łódź 2001, s. 209–234.

- Łódź. *Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, wyd. 2, Warszawa–Łódź 1988.
- Michoń M., *Intentionalität und Intertextualität in der Textsorte Meldung am Beispiel des Gießener Anzeigers (1904), der Lodzer Zeitung (1904) und der Frankfurter Allgemeinen Zeitung (2006)*, [w:] *Texte und Kontexte. Festschrift für Professor Zenon Weigt zum 60. Geburtstag*, red. M. Michoń, W. Sadziński, Łódź 2008, s. 141–159.
- Michoń M., *Wyrażanie i opisywanie emocji w tekstach dawnej niemieckojęzycznej prasy lokalnej na przykładzie „Lodzer Zeitung” 1863–1915*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 2007, t. 44, s. 105–114.
- Michoń M., *Zeitungstexte als historischer Spiegel der lokalen Identität – ein Beispiel aus der deutschsprachigen Presse in Łódź*, [w:] *Germanistische Forschung – Bestand, Prognosen, Perspektiven*, red. B. Grzeszczakowska-Pawlikowska, A. Stawikowska-Marcinkowska, Łódź 2016, s. 198–211.
- Michoń M., Sikorska K., *Zum Gebrauch und zur Frequenz deutscher Entlehnungen im Gegenwartspolnischen. Ergebnisse einer Umfrage*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi. Germanische Philologie” 2003, nr 1, s. 49–60.
- Puś W., *Początki Łodzi przemysłowej*, [w:] *Wizerunek Łodzi w literaturze, kulturze i historii Niemiec i Austrii*, red. K.A. Kuczyński, Łódź 2005, s. 11–22.
- Püschel U., *Zeitungskommunikation unter gelockerter Zensur. Die Zeitung als Organ der öffentlichen Meinung (1842)*, „Folia Linguistica” 1991, z. 25, s. 243–268.
- Radziszewska K., *Lodzer Presselandschaft*, [w:] *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen*, red. J. Riecke, B.-M. Schuster, Berlin 2005, s. 213–223.
- Radziszewska K., Woźniak K., *Pod jednym dachem: Niemcy oraz ich polscy i żydowscy sąsiedzi w Łodzi w XIX i XX wieku / Unter einem Dach. Die Deutschen und ihre polnischen und jüdischen Nachbarn in Łódź im 19. und 20. Jahrhundert*, Łódź 2000.
- Riecke J., *Deutsche Sprache und deutschsprachige Zeitungen in Łódź*, [w:] *Beiträge zu Linguistik und Phonetik. Festschrift für Joachim Göschel zum 70. Geburtstag*, red. A. Braun, Stuttgart 2001, s. 95–115.
- Sadziński R., *Die Sprache der Lodzer Deutschen Und der Lodzer Zeitung*, [w:] *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen*, red. J. Riecke, B.-M. Schuster, Berlin 2005, s. 279–285.
- Sadziński R., *Osadnictwo niemieckie w regionie łódzkim w świetle faktów językowych*, [w:] *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945. Zagadnienia wybrane*, red. K.A. Kuczyński, B. Ratecka, Łódź 2001, s. 259–279.
- Schönbach K., *Trennung von Nachricht und Meinung. Empirische Untersuchung eines Journalistischen Qualitätskriterium*, Freiburg–München 1977.
- Sztobryn D., *Działalność kulturalno-oświatowa diaspory niemieckiej w Łodzi do roku 1939*, Łódź–Mysłaków 1999.
- Twain M., *A Tramp Abroad*, part 1, London 1880, <https://www.gutenberg.org/files/119/119-h/119-h.htm> [dostęp: 21.05.2019].

Weigt Z., *Einblicke in die Anzeigen der „Lodzer Zeitung“*, [w:] *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Traditionen*, red. J. Riecke, B.-M. Schuster, Berlin 2005, s. 267–278.

Weigt Z., *Lodz – das Bild der Stadt im 19. Jahrhundert anhand von Presstexten*, [w:] *Vom Wort zum Text. Studien zur deutschen Sprache und Kultur. Festschrift für Professor Józef Wiktorowicz*, red. W. Czachur, M. Czyżewska, Warszawa 2008, s. 595–610.

MARCIN MICHON

DR, UNIwersYTET ŁÓDZKI

ORCID: 0000-0002-5670-9559

„Lodzer Zeitung” (1863–1915) jako historyczne zwierciadło relacji społeczno-politycznych w Łodzi

Archiwalne teksty niemieckojęzycznej gazety „Lodzer Zeitung” wydawanej w Łodzi w latach 1863–1915 pozwalają snuć przypuszczenia dotyczące życia w tym mieście w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Gazeta realizowała założenia ówczesnych władz miasta poprzez publikację obwieszczeń urzędowych. Wiele tekstów pokazuje multikulturowy charakter społeczeństwa łódzkiego, które swym życiem i pracą budowało w XIX w. metropolię przemysłową.

Wydania „Lodzer Zeitung” są ponadto archiwalnym świadectwem ważnych wydarzeń politycznych w Europie i na świecie, a także wyrazem przywiązania łódzkich Niemców tak do kultury, z której pochodzą, jak i miejsca, z którym związali swoje życie.

Słowa kluczowe: historia Łodzi, prasa niemiecka w Łodzi, relacje społeczno-polityczne, kontakty językowe

MARCIN MICHON

PHD, UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

ORCID: 0000-0002-5670-9559

Lodzer Zeitung (1863–1915) as a historical mirror of socio-political relations in Łódź

The archive numbers of the German paper *Lodzer Zeitung*, which was issued in Łódź between 1863–1915, allow presumptions regarding the life in the city of Łódź in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. The paper prints official announcements and implements this way the plans of the current authorities in the city. The texts show at the same time the multicultural nature of the society in Łódź, which has build the industrial metropolis in the 19th century.

The issues of the *Lodzer Zeitung* are furthermore an important witness to political events in Europe and the world, as well as express the bond of the Germans in Łódź towards their heritage and the city they have devoted their lives to.

Key words: history of Łódź, German press in Łódź, socio-political relations, languages in contact